

Dorijan F. Hajdu*

Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Katedra za germanistiku

Jelena R. Drljević**

Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Katedra za italijanistiku

**UTICAJ VLADAJUĆIH KOGNITIVNIH KULTURNIH MODELA I VREDNOSTI NA
UVREDLJIVE IZRAZE VEZANE ZA FIGURU MAJKE U ŠVEDSKOM I
ITALIJANSKOM JEZIKU**

Originalni naučni rad
UDC 316.752:811.113.6'373.47
316.752:811.131.1'373.47
<https://doi.org/10.18485/kkonline.2018.9.9.4>

Cilj rada jeste da se ispita uticaj vladajućih kognitivnih kulturnih modela vezanih za položaj ženskih članova porodice (pre svega majke) u švedskom i italijanskom društvu na uvredljive izraze u savremenom švedskom, odnosno italijanskom jeziku. Teorija o kognitivnim kulturnim modelima nam je, stoga, uz model mentalnog programiranja, osnovni okvir u kome se u radu krećemo.

Osnovna pretpostavka od koje polazimo jeste da različiti kulturni modeli u ova dva društva direktno utiču na tematiku uvredljivih izraza.

Istraživanje se zasniva na kvalitativnom intervjuu sa izvornim govornicima ova dva jezika, dok su dobijeni podaci obrađeni metodom deskriptivne analize. U tumačenju rezultata oslanjali smo se i na primere iz rečničke građe, proširujući osnovne podatke sinonimnim izrazima koji su u aktuelnoj upotrebi u ovim jezicima.

Rezultati istraživanja su pokazali kako u ovim jezicima postoji jasna razlika u praktičnoj upotrebi izraza u kojima se pominje majka u cilju posrednog vređanja: u italijanskom jeziku oni su u svakodnevnoj upotrebi, dok ih u švedskom jeziku ne nalazimo. Analizom rezultata upotrebe ovakvih uvredljivih izraza i odnosa između vladajućih kognitivnih kulturnih modela u ovim društvima, u radu pokušavamo da pokažemo da u italijanskom jeziku još uvek postoji poželjan model ponašanja kojim se dalje definiše položaj i uloga majke u životu i porodici i čijim kršenjem se, putem određenih jezičkih izraza, upravo i dolazi do uvredljivog efekta. Takav model je, s druge strane, iz švedskog društva iščezao, što praktično onemogućava postojanje sličnih izraza u savremenom švedskom jeziku.

Ključne reči: kognitivni kulturni modeli, žena/majka, uvredljivi izrazi, švedski jezik, skandinavistička lingvistika, italijanski jezik, italijanistika

* Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11 000 Beograd, Srbija; email: dorijan.hajdu@fil.bg.ac.rs.

** Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11 000 Beograd, Srbija; email: drljevic@gmail.com.

1. Uvod

U radu ćemo predstaviti odnos između vladajućih kognitivnih kulturnih modela vezanih za ženu (majku) i porodicu u švedskom i italijanskom društvu, i svakodnevne jezičke prakse, tj. uticaj tih modela na (ne)postojanje uvredljivih izraza u kojima se pominju članovi porodice prilikom posrednog vređanja u italijanskom, odnosno švedskom jeziku. Videćemo kako se menjao položaj žene u ova dva društva u prethodnih nekoliko vekova, ali i da li su te promene bile dovoljne da se zamene i tradicionalni kulturni modeli prisutni u svakodnevnoj jezičkoj praksi. Za to će nam, pored širokog teorijskog okvira i brojnih analiza istorijskog razvoja i promena u ovim društvima – a koje ćemo ovde samo ukratko predstaviti – poslužiti i poređenje rezultata upitnika, odnosno kvalitativnog intervjua sa italijanskim i švedskim ispitanicima, koje smo samostalno sprovedli u cilju dodatne potvrde hipoteza.

2. Teorija kognitivnih kulturnih modela i model mentalnog programiranja

Na samom početku, dakle, predstavice u najkraćim crtama teoriju kognitivnih kulturnih modela, koja će nam poslužiti kao osnova za dalja poređenja između ova dva društva i jezika, i posledično donošenje zaključaka u vezi sa gorepomenutim pitanjem.

Kognitivne kulturne modele možemo predstaviti kao šemu zajedničku za pripadnike jedne društvene grupe (D'Andrade 1987: 112). Drugim rečima, oni predstavljaju modele sveta koji su u najvećoj meri zajednički za pripadnike istog društva i koji na osnovu njih poimaju svet i u tom svetu se ponašaju. Ti modeli, stoga, služe kao okvir kako za razumevanje događaja u okruženju i shvatanja onoga što drugi rade, tako i za donošenje sopstvenih odluka. Uz to, važno je napomenuti i da se oni uglavnom prenose preko jezika. Kognitivni kulturni modeli koje mi kao pojedinci posedujemo predstavljaju vladajuće modele u društvu u datom istorijskom trenutku (Quinn & Holland 1987: 4, 11). Činjenica da svi pripadnici poznaju određeni kulturni model omogućava neometani tok komunikacije i obrazaca ponašanja, bez potrebe za objašnjavanjem nečijeg delanja. Osim toga, pripadnici istog društva vladajuće modele prihvataju kao objektivnu osobinu svog društva te se, stoga, njihovo prihvatanje uglavnom ne preispituje. Nepoštovanje modela, s druge strane, izaziva neprijatnost, a neretko i osudu ostalih pripadnika društva (D'Andrade 1984: 98). Kognitivne kulturne modele, zato, ne primećujemo, niti o njima razmišljamo,

sve dok ih neko ili nešto ne prekrši. Odstupanje od vladajućeg kulturnog modela će se, u skladu s tim, uglavnom posmatrati kao nešto neočekivano, neuobičajeno ili strano. U ponašanje uslovljeno kulturnim modelima, naravno, spada i jezičko ponašanje, što nas navodi na zaključak da će se u njemu ti kulturni modeli odslikavati i potvrđivati (za detaljniji pregled v. i Brown 2006, Quinn 1997, Filipović 2009, Hajdu 2018).

Ovome ćemo dodati još jednu komplementarnu teoriju, naime, Hofstedov (Hofstede) model, odnosno njegovu definiciju kulture kao mentalnog programiranja („mental programming“), sastavljenog od tri dela: univerzalnog, individualnog i kolektivnog. Dok su prva dva nasleđena, kolektivni nivo je naučen, i to u ranom dobu (Hofstede 1984: 15–16). Iz toga sledi da se izvor programiranja nalazi u društvu u kome se odrasta. Uz to, mentalno programiranje, odnosno sistem vrednosti – kako ga Hofsted takođe naziva – razdvaja pripadnike jednog od pripadnika drugog društva, i teži da se očuva kroz vreme (Hofstede 1984: 21–22; Hofstede, Hofstede & Minkov 2010: 5). To nas navodi na zaključak da se ti sistemi vrednosti, jednako kao i gorepomenuti kognitivni kulturni modeli, u principu prilično teško menjaju, ali da do promene – tokom nekog dužeg vremenskog perioda – ipak može doći. To bi se moglo povezati i sa modelom koji su razvili Demorgon i Molc (kao neke vrste dopune Hofstedovog modela), a koji kulturu posmatra kao sistem u kome nam funkcija adaptacije – podvučena kao najvažnija u tom sistemu – pomaže da funkcionišemo na prihvatljiv način u najvećem broju situacija – uključujući tu i one nove, sa kojima se dotad nismo susretali (Demorgon & Molz 1996, preko Gillert et al 2005: 28–32).

Prema Hofstedu ukoliko kulturu slikovito posmatramo kao „luk“, sa različitim nivoima manifestacija, jezik se nalazi u sloju „rituala“, koji, zajedno sa slojevima „heroja“ i „simbola“ spada u „praksu“ (Hofstede, Hofstede & Minkov 2010: 8). I ovde je podvučeno nesvesno poštovanje pravila koja svaka kultura, odnosno društvo nameće, što je u potpunosti u skladu i sa kognitivno-antropološkom perspektivom iz prethodnog pasusa. Naime, Hofsted tvrdi da se većina ljudi većinu vremena trudi da bude dobar pripadnik svoje društvene grupe (Hofstede, Hofstede & Minkov 2010: 17).

Ono što je za naš okvir takođe zanimljivo jeste i njegovo definisanje različitih dimenzija kulture, pre svega, odnos *muško/žensko*¹. Ovde ćemo izdvojiti samo one

¹ Pored ove, postoje i dimenzije *razdaljine moći* („power distance“), *individualizam/kolektivizam* („individualizam/collectivism“) i *izbegavanje nesigurnosti* („uncertainty avoidance“); detaljno o ovim dimenzijama u Hofstede 1984 i Hofstede, Hofstede & Minkov 2010.

najosnovnije karakteristike (za detaljan opis, v. Hofstede, Hofstede & Minkov 2010: 135–185, Hofstede 1984: 176–210). Tako se kao muško društvo karakteriše ono u kome su emotivne uloge polova jasno diferencirane, tj. u kojoj muškarci treba da budu odlučni, snažni i usmereni na uspeh i materijalno zbrinjavanje, dok su žene skromne, nežne i usredsređene na kvalitet života (Hofstede, Hofstede & Minkov 2010: 140). Na osnovu odgovora sakupljenih od velikog broja ispitanika u vezi sa poslovnim ciljevima, autori su došli do „indeksa maskuliniteta“ („masculinity index“ – MAS) za ukupno 76 država, odnosno kultura. Iz naše perspektive, naravno, zanimljivo je poređenje pozicije švedskog, odnosno italijanskog društva na ovoj listi. Naime, od mogućih 100 poena na skali „muškosti“ društva, Italija se nalazi na veoma visokom sedmom mestu, sa indeksom 70, dok se Švedska nalazi na poslednjem, 76. mestu, sa svega 5 poena (Hofstede, Hofstede & Minkov 2010: 141–143). Drugim rečima, italijansko društvo, kultura, odnosno vrednosti jesu veoma „muške“, dok su švedske krajnje „ženske“. Ovde je veoma važno pomenuti i to da su – kao što je slučaj i sa kognitivnim kulturnim modelima – ove vrednosti prihvaćene od strane svih (ili barem velike većine) pripadnika date kulture. Ukoliko je, dakle, društvo okarakterisano kao „muško“, i muškarci i žene iz tog društva deliće iste vrednosti (odnosno iste kognitivne kulturne modele).

Kako bismo stekli nešto širu sliku, druga „muška“ društva, odnosno države visoko rangirane na ovoj listi jesu Slovačka, Japan, Mađarska, Austrija, Irska, Jamajka, Kina, Nemačka, dok se na dnu liste kao „ženske“ kulture, pored Švedske, nalaze i Norveška, Letonija, Holandija, Danska, Slovenija, Litvanija, Kosta Rika i Finska². Uz to, uglavnom se katolička i kapitalistička društva rangiraju više na ovoj listi, dok su protestantska i socijalistička niže (Hofstede, Hofstede & Minkov 2010: 176–178)³.

Na kraju ovog pregleda, rekli bismo da je verovatno glavna i najvažnija razlika između „muških“ i „ženskih“ društava upravo činjenica da u „ženskim“ društvima vladajuće vrednosti, tj. kognitivni kulturni modeli, jesu iste za muškarce i žene, i da se ne pravi razlika između polova u odnosu na to šta je poželjno ponašanje (ono je isto za sve pripadnike društva), dok su u „muškim“ one jasno podeljene i razgraničene, sa muškarcima koji su vezani za javnu i ženama koje se uglavnom zadržavaju u privatnoj sferi (kako doslovno, fizički, tako i preneseno, mentalno, tj.

² Inače, Srbija se nalazi između 47. i 50. mesta sa 43 poena.

³ U širu raspravu u vezi sa uticajem religije na ovo pitanje ovde nećemo ulaziti, budući da bi to bila zasebna tema koja bi zahtevala znatno više mesta.

preko postupanja u skladu sa vladajućim kulturnim modelima vezanim za očekivane i prihvaćene obrasce ponašanja). Ovo će se, kao što smo već pomenuli, odslikavati i u jeziku, odnosno u tematici uvredljivih izraza u kojima se pominju ženski članovi porodice (majka) u švedskom i italijanskom jeziku.

3. Položaj žene i porodični odnosi u italijanskom i švedskom društvu u prošlosti

Do pedesetih godina XX veka odnosi u italijanskoj porodici, bilo da se radi o odnosu između supružnika ili o odnosu između roditelja i dece, bili su uređeni na osnovu rigidne podele uloga. Podela se zasnivala u najvećoj meri na polnoj pripadnosti, a razlike između muškaraca i žena ogledale su se na svakodnevnom nivou: od osnovne komunikacije, u kojoj su žene često persirale muževima, dok potonji suprugama nisu⁴, preko dnevnih aktivnosti koje su za supruge podrazumevale dvojakom brigu – o kući i o deci, dok su muškarci, kao glave porodice, imali apsolutnu moć odlučivanja. Dakle, u ovakvim, mahom seoskim porodicama, vladali su asimetrični odnosi i upravo su oni direktno uticali i na definisanje identiteta njenih članova (Barbagli 1984: 16).

U takvom, patrijarhalnom okruženju položaj žena je bio podređen i pretežno je zavisio od društvenih i ekonomskih prilika koje su u ruralnoj sredini predstavljale dodatnu otežavajuću okolnost. Žene su bile vezane za poslove u kući i oko kuće, radile su u polju ili, kada je reč o mlađim, još neudatim ženama, kao kućne pomoćnice. Neretko se dešavalo da preuzimaju i ulogu muškaraca, ukoliko bi ostajale udovice, te su tako bile odgovorne za prehranjivanje i održavanje cele porodice. Njihova uloga kao majke i domaćice bila je takođe zahtevna, jer su porodice bile brojne i u velikom broju slučajeva pod istim krovom živelo je i više generacija (<http://www.corem.unisi.it>)⁵.

Ako se osvrnemo na prilike u švedskom društvu, zanimljivo je napomenuti da su u Švedskoj žene, poreske obveznice i pripadnice esnafa, od 1717. do 1771. imale pravo glasa na izborima. To pravo je, istina, ukinuto ustavom iz 1771, ali je potom vraćeno 1862. i važno je za punoletne žene, udovice i neudate (v. Karlsson Sjögren 2006).

⁴ O upotrebi tripartitnog sistema zamenica tu/voi i Lei u kontekstu sociolingvističkih i istorijskih promena vidi opširnije u Niculescu 1974.

⁵ http://www.corem.unisi.it/bibliografia/saggi/guerrieri-la_donna_in_famiglia.pdf.

Tokom čitavog XIX veka, pod svetlom promena u Evropi (revolucije, radnički pokreti), u Švedskoj se donosi više zakona koji direktno utiču na položaj žene u društvu i porodici. Među njima su najvažniji onaj o jednakom naslednom pravu iz 1845, zatim zakon o privređivanju u okviru manufakture i određenih sfera trgovine za udovice, razvedene i neudate žene iz 1846, zakon o pravu na srednje i visokoškolsko obrazovanje iz 1870, odnosno 1873. godine, kao i zakon o pravu na raspolaganje sopstvenim prihodima za *udate* žene iz 1874 (SCB 2012: 7).

Uz to, izuzetno važnu ulogu u borbi za ravnopravnost tokom XIX veku odigrali su narodni pokreti, inače prilično rasprostranjeni u švedskom društvu. Iz te tradicije razvili su se ženski pokreti (*Fredrika Bremer förbundet*, na primer, ali i mnogi drugi), koji se mogu posmatrati kao pioniri borbe za ravnopravnost i pioniri feminizma u Skandinaviji (Hedvall 2012: 43). Žene su se borile ne samo za formalne promene, već i za promenu etablirane slike žene u društvu, pre svega kao nekoga o kome neko drugi treba da se stara (Manns 2001: 25).

Ta borba je, pored pomenutih zakona, za direktnu posledicu imala i ozakonjivanje opšteg prava glasa 1919. godine, što je dovelo do uključivanja žena u politiku preko kandidovanja za odbornička mesta u parlamentu. Međutim, ono što je možda još važnije – ta borba u XIX veku dovela je do početka onoga što će se ispostaviti kao nezaustavljiva promena kognitivnih kulturnih modela u vezi sa ženom kao domaćicom, vezanom isključivo za privatnu sferu. Ta promena u potpunosti će se etablirati u narednim decenijama, s kulminacijom u godinama posle Drugog svetskog rata. Ona se u svetlu pomenutog prava glasa može sagledati i preko činjenice da je upravo na prvim izborima nakon uvođenja opšteg prava glasa i mogućnosti kandidovanja, 1921. godine, u švedski parlament izabrano pet poslanica (SCB 2012: 8). Iz perspektive dimenzija kulture pomenutih u prvom odeljku, švedsko društvo se tako smestilo na sam kraj skale „ženskih“ kultura.

Poput promena koje su se desile i u Švedskoj, i u Italiji se krajem XIX veka radikalno promenio položaj žena po pitanju rada. Žene iz najnižih slojeva društva počinju aktivno da rade u fabrikama, tako da je njihovo angažovanje u porodici i oko kuće zamenjeno uključivanjem u industrijski razvoj Italije. Istovremeno, pripadnice građanskog društva se uključuju u debatu o položaju žena na poslu i na taj način postavljaju osnove ranog feminističkog pokreta (<http://www.novecento.org>)⁶.

⁶<http://www.novecento.org/didattica-in-classe/il-divorzio-quando-la-societa-italiana-cambio-radicalmente-3097/>

Period od kraja Drugog svetskog rata biće obeležen radikalnim društvenim promenama koje su se nezaustavljivo nizale u petodecenijskom procesu naporedne modernizacije italijanske porodice (od konzervativnih načela koje je nametao fašistički pokret do posleratnog demokratskog preuređivanja porodičnih odnosa) i jačanja položaja žena kao posledice višegodišnje emancipacije i borbe za jednaka prava. U kontekstu promena Građanskog zakonika, u Italiji se vodi debata na nekoliko paralelnih nivoa – od neophodnosti priznavanja jednakosti između supružnika do usvajanja odluke o priznavanju razvoda (<http://www.novecento.org>)⁷.

3.1 Položaj žene u savremenom italijanskom i švedskom društvu. Kognitivni kulturni modeli i njihova promena.

S početkom ekonomskog buma sredinom šezdesetih godina prošlog veka dolazi do neminovnih društvenih promena u svim zemljama zapadne Evrope. Viševjekovnu tradiciju zajednice koja se temeljila na rigidnim postulatima i statičnom porodičnom modelu, zamenio je dinamični kontekst društvenih i seksualnih sloboda i jednakih prava između muškaraca i žena. Žene su i u Italiji, kao i u ostalim zapadnoevropskim kulturama, postale nosioci takvih promena i jačale su svoj položaj ne samo u porodici, već ponajviše po pitanju školovanja, omogućavajući im aktivno uključivanje i profilisanje na tržištu rada (<http://novecento.org>)⁸.

S druge strane, veće uključivanje Italijanki na tržište rada, posvećivanje obrazovanju, kao jednom od nužnih preduslova procesa emancipacije, utiće verovatno, po nekim autorima, na opadanje broja sklopljenih brakova i na kasno odlučivanje o stvaranju potomstva. Žena postaje rastrzana između novih uloga za koje se sama izborila i tradicionalnih uloga, koje su je vezivale za dom i porodicu⁹.

U Švedskoj u posleratnom periodu nastupa prilično specifična situacija. Naime, zadržana neutralnost u Drugom svetskom ratu (kao i pre toga u Prvom) kao glavne posledice imala je očuvanje stanovništva, ali i svih gradova, fabrika i industrija. Dok se većina ostalih evropskih država podizala iz ruševina i započinjala oporavak nakon stradanja stanovništva, Švedska je iskoristila povoljnu situaciju u kojoj se našla i

⁷<http://www.novecento.org/didattica-in-classe/il-divorzio-quando-la-societa-italiana-cambio-radicalmente-3097/>

⁸ Zvaničan podatak preuzet iz godišnjeg izveštaja ISTAT-a (Italijanskog nacionalnog instituta za statistiku) za 2017 godinu svedoči o tome da je u Italiji zaposleno 48,1% žena, starosti od 15 do 64 godine, u odnosu na 66,5% zaposlenih muškaraca iste dobi. Ovde treba naglasiti da na procenat zaposlenih žena u velikoj meri utiču i teritorijalne razlike, čemu u prilog govori i podatak da je na severu Italije zaposleno 58,2% žena u odnosu na 31,7% koliko se beleži na jugu. Statistički podaci potvrđuju i to da je i procenat radno neaktivnih žena najveći upravo na jugu Italije (<http://www.istat.it/>, str. 40–42).

⁹ O fenomenu opadanja broja brakova, kao posledice velikih promena koje su u celoj Evropi nastupile od sredine šezdesetih godina vidi na <https://www.cirsde.unito.it>

ubrzano nastavila industrijski razvoj. To je dovelo do dugogodišnjeg rekordnog rasta, obeleženog najvišom stopom BNP-a u svetu od 1950. do 1974. godine (Lundqvist 2013: 25). Takav procvat privrede sa sobom je doneo otvaranje velikog broja radnih mesta, za koje muškarci nisu bili dovoljni. Ta radna mesta spremno su dočekale žene, već uveliko naviknute na rad i privređivanje van doma (v. Florin 2001). Ono što je veoma važno jeste činjenica da je država, razumevajući potrebu za uključivanjem celokupnog stanovništva na tržište rada, započela aktivnu kampanju kojom je domaćice podstrekivala na izlazak iz kuće, iz privatne sfere, i delanje u javnoj sferi (Lundqvist 2013: 29–30).

Takve promene u društvu dovele su neminovno i do konačnog utemeljenja kognitivnih kulturnih modela koji su se javili više od sto godina ranije, u početku sporadično, krajem XIX veka sve snažnije, s prvom kulminacijom u međuratnom periodu, kada je – uz opšte pravo glasa i mogućnost učestvovanja u izbornom procesu – donesen i zakon suprotan tadašnjoj evropskoj praksi. Naime, u Švedskoj je 1939. godine stupio na snagu zakon o jednakim pravima udatih žena na tržištu rada. U međuratnom periodu u čitavoj Evropi bilo je uobičajeno da je udatim ženama privređivanje zabranjeno, pod izgovorom velike nezaposlenosti i ekonomske krize nakon Prvog svetskog rata. Zakon koji je udatim ženama u Švedskoj omogućavao jednaka prava često se karakteriše kao jedan od prvih zakona o ravnopravnosti u svetu (Frangeur 2001: 32).

Dakle, ako rezimiramo sve što je do sad rečeno o evoluciji položaja žena u italijanskom društvu, možemo, vodeći se gorepomenutom definicijom kognitivnih kulturnih modela (vidi odeljak 1), zaključiti da su, zbog tradicionalne uloge koja joj je vekovima bila dodeljivana unutar porodice (uloga majke i supruge), ovakva njena pozicija, pa samim tim i identitet i odgovarajuće ponašanje, bili ujedno i poželjni. Unapred utvrđene uloge za ženske članove porodice su se dakle vekovima učvršćivale u kolektivnoj svesti Italijana, pa bi stoga sve što odstupa od takvih uloga/ponašanja u italijanskom društvu bilo nepoželjno, odbačeno ili podvrgnuto osuđivanju. Uprkos nesumnjivom progresu koji je korenito promenio položaj italijanskih žena u svim sferama života, promenivši im namenjene, nasleđene, gotovo sudbinske uloge, naredni deo rada će pokazati kako su se ovakvi modeli održali i danas, i kako se oni ispoljavaju kroz specifične jezičke izraze kao što su uvredljivi izrazi i psovke.

U švedskom društvu, s druge strane, došlo je do ključne promene po pitanju poimanja položaja žene u društvu, pa se poželjna uloga žene isključivo u privatnoj

sferi preobrazila u potenciranje važnosti jednakosti i individualizma za sve pripadnike društva, kako muškarce, tako i žene. U kolektivnoj svesti Šveđana, stoga, kao jedan od najvažnijih stubova identiteta, uz pomenute jednakost i ravnopravnost, stoji upravo nezavisnost i oslobođenost pojedinca od svih stega – kako društvenih, tako i privatnih, porodičnih – građani od države, deca od roditelja, supružnici jedno od drugog, ostareli roditelji od dece i dr. (Berggren & Trägårdh 2012: 14).

Ovo je, rekli bismo, u potpunosti u skladu sa rezultatima za MAS pomenutim u prvom odeljku i položajem Švedske, odnosno Italije na toj listi.

4. Uticaj vladajućih kognitivnih kulturnih modela i mentalnog programiranja (vrednosti) na uvredljive izraze na italijanskom i švedskom jeziku. Poređenje rezultata upitnika s italo fonim govornicima i kvalitativnog intervjua na švedskom.

Kako bismo prikazali na koji se način opisani kulturni modeli vezani za položaj ženskih članova porodice, na prvom mestu majke, u današnjem italijanskom društvu reflektuju na jezik, predstavimo rezultate upitnika koji smo podelili grupi italo fonih govornika (tri ispitanice i dvojica ispitanika, starosti između 30 i 40 godina) koji žive i rade u Srbiji dugi niz godina (od dve do deset godina), a po ugledu na kvalitativni intervjua vezan za pomenute kulturne modele i upotrebu ovakvih izraza na švedskom jeziku, sproveden sa bivšom lektorkom švedskog jezika na Univerzitetu u Beogradu (v. Hajdu 2018: 100–101). I ispitanici koji su učestvovali u italijanskom upitniku po profesiji su nastavnici italijanskog jezika i rade u Italijanskom institutu za kulturu u Beogradu. Mišljenja smo da svi ispitanici predstavljaju valjan izbor upravo zbog posla kojim se bave (podučavanje iz oblasti jezika, ali i kulture).

Predstavimo odgovore na pitanja koja smo putem upitnika postavili govornicima italijanskog jezika, a potom ih uporediti s rezultatima pomenutog kvalitativnog intervjua na švedskom jeziku.

1. Kako se u Italiji gleda na figuru žene (njen položaj u društvu, porodici, poslu nekad i sad/uporedi položaj tvoje bake, mame, supruge, devojke, tvoj sopstveni).
2. Da li je po tvom mišljenju u Italiji prisutan kulturni model „majke svete“ ili „žene domaćice“?
3. Kakvu težinu, po tvom mišljenju, imaju psovke u kojima se spominju ženski članovi porodice?

4. Napiši psovke u kojima se spominju ženski članovi porodice (standardni italijanski jezik i regionalni varijetet)

U odgovoru na prvo pitanje svi ispitanici potvrđuju da se u poslednjih 50 godina položaj žena u Italiji promenio, u smislu da one imaju mnogo više prava i autonomije, više mogućnosti za zaposlenje i obrazovanje. Povećala se i prisutnost Italijanki u politici, dok se u porodici, posebno kod novih generacija, kućni poslovi i briga oko dece ravnomerno dele između muškaraca i žena, što je nekada bilo nezamislivo, posebno kada su u pitanju manji ruralni centri. U takvim sredinama su žene ranije, a u manjoj meri i sada, bile okružene nadasve konzervativnim mentalitetom, posvećujući se gotovo u celosti kući i porodici (vidi odeljak 2)¹⁰. Pa ipak, svi ispitanici se slažu u mišljenju da je italijansko društvo još uvek daleko od polne ravnopravnosti, što se u najvećoj meri ogleda u nejednakosti pozicija i plata.

Kada je reč o prisutnosti kulturnih modela vezanih za figuru žene, ispitanici se slažu da žena ima i dalje centralnu ulogu u porodici. Ovakav model je, prema jednom ispitaniku, tradicionalno nasleđen, odnosno prenesen iz sfera života koje imaju, ili su imale, veliki uticaj na italijansku porodicu – mislimo pre svega na kult Bogorodice - tako da se on i danas zadržao u kolektivnoj svesti Italijana. Međutim, svih pet ispitanika smatra da konkretno modeli majke svetice ili žene domaćice, koje se zarad dobrobiti porodice žrtvuju, podređujući na taj način sopstvene želje i izbore, polako nestaje ili preživljava još jedino u manjim ruralnim sredinama.

Odgovor na pitanje broj tri gotovo je identičan kod svih ispitanika koji su učestvovali u našoj anketi. Psovke na italijanskom jeziku u kojima se spominju ženski članovi porodice za pripadnike italijanskog naroda su ekstremno uvredljive, čak najgore uvrede koje je moguće izreći na ovom jeziku. Jedan ispitanik odgovara da su ovakve uvrede gotovo bogohulne, što, po našem mišljenju, treba povezati sa kultom Bogorodice, koji je tradicionalno ukorenjen u italijanskoj kulturi¹¹. Ispitanici navode da se ovakve pogrdne reči ili izrazi u najvećem broju slučajeva odnose na figuru majke (pre svega na njenu seksualnost), što zvuči još uvredljivije, jer se očekuje da majka, u skladu sa važećim kulturnim modelima i samim tim u vezi sa očekivanim ponašanjem, bude čedna i čista.

Čestitost i čistota ženskih članova porodice kompromituju se kroz opscene reči dovodeći ih u vezu s nečestitim i socijalno neprihvatljivim zanimanjem kao što je

¹⁰ „...tutte casa e chiesa...”

¹¹ Opširnije o počecima kulta Bogorodice (*il culto mariano*) u Italiji na <http://www.toscanaoggi.it/>

puttana (vulg. kurva)¹². Dakle, mehanizam diskriminacije i iskazivanja potčinjenog položaja žena veoma je jasan: sve ono što odstupa od rigidnog modela ponašanja žena – uzornih supruga ili požrtvovanih majki – automatski se definiše suprotnim ponašanjem – ako nije majka/supruga/domaćica, onda je kurva (Capuano 2007: 77). Ovakav stav se ispoljava najzastupljenijim uvredljivim izrazom u italijanskom jeziku *figlio/a di puttana/troia/zoccola* (vulg. kurvin sin/ćerka¹³) u kome se kroz indirektnu uvredu upućenu majci suštinski vređaju njena deca. Pored ovog uvredljivog izraza, u italijanskom jeziku su prisutne i psovke u kojima se direktno vređaju majka ili sestra. Naši ispitanici navode sledeće: *quella vacca di tua madre* (*vacca* - doslovno: krava; vulg. drolja, ženturača), *vai in figa di tua madre* (vulg. idi u pičku materinu), *tua madre puttana*, *tua sorella è una troia*.

Većina naših ispitanika (četvoro od petoro) su sa severa Italije (regije Friuli Venecija Đulija, Veneto), pa su nam u tom smislu dali uvid i u neke regionalne varijante uvredljivih izraza u kojima se spominju ženski članovi porodice: *che vacca de to mare, to mare vacca, to mare troia, chea puttana de to mare* (Venecija)¹⁴, *va' in mona* (Trst)¹⁵. Jedna ispitanica navodi najkorišćenije regionalizme italijanske regije Marke (centralna Italija): *la fica de mammeta/soreta, a mammeta/soreta, quella zoccola/troia de mammeta/soreta*¹⁶.

Kada je reč o ulogama žene u porodici, u švedskom odgovoru u kvalitativnom intervjuu nalazimo potvrdu važnosti kognitivnog kulturnog modela individualizma, preko koga se žena posmatra kao „slobodna i samostalna individua ... kao autoritet u kući (isto kao i otac, ali ne ... da je se deca plaše, već tako da – sama ili zajedno sa ocem ... – donosi važne odluke)“. S druge strane, podvlači se i nepostojanje modela majke kao svetice, kao nečega „potpuno stranog“, sa čim se „ne može napraviti veza“ (Hajdu 2018: 100–101).

Poredeći odgovore govornice švedskog jezika sa odgovorima govornika italijanskog jezika na pitanja vezana za psovke u kojima se pominju ženski članovi porodice, pre svega majka, saznajemo da bi se takva pojava u švedskom jeziku „shvatila krajnje doslovno i primitivno“ (Hajdu 2018: 101). Uz to, naša ispitanica dodaje da „budući da seks u Švedskoj nije tabu, onaj koji bi ovakav izraz upotrebio

¹² Brojni su i sinonimi za ovu reč: *troia, zoccola* (reg.) itd.

¹³ Izraz *kurvina ćerka* se ne upotrebljava u srpskom jeziku i predstavlja doslovan prevod izraza *figlia di puttana*.

¹⁴ Bukvalan prevod na srpski jezik: *ona drolja od tvoje majke, majka ti je drolja, majka ti je kurva/prostitutka*.

¹⁵ Prevod na srpski jezik: *Idi u pičku (materinu)*.

¹⁶ *Pička materina, ona kurva od tvoje majke/sestre*.

posmatrao bi se kao izuzetno detinjast". Drugim rečima, primalac poruke se ni na koji način ovim izrazom ne bi uvredio, već bi na osnovu njega doneo vrednosni sud o pošiljaocu poruke, kao primitivnom i neozbiljnom.

Uvredljivih izraza vezanih za figuru majke, koji su prisutni u italijanskom jeziku, u švedskom jeziku nema, iako bi se, naravno, mogli zamisliti, odnosno gramatički i leksički proizvesti. Njihovo nepostojanje u savremenom jeziku, međutim, uslovljeno je, pre svega, već navedenom činjenicom da oni na primaoca ne bi imali uvredljiv efekat. Kognitivnog kulturnog modela po kome se žena tradicionalno smešta u privatnu sferu i poima manje ili više kao svetica (majka), u švedskom društvu nema, te stoga nema ni izraza koji bi kršenjem takvog modela povredili onoga kome su upućeni. Da ovo pojasnimo jednim primerom. Izraz, *horunge*¹⁷, koji bi idiomatski odgovarao pomenutim izrazima na italijanskom jeziku (npr. *figlio di puttana*) ne nalazi se u velikim rečnicima švedskog jezika i njihovim izdanjima na internetu¹⁸, i javlja se samo u rečniku švedske akademije (kao najvećem izvoru reči ovog jezika, uključujući i one koje više nisu u upotrebi) uz odrednicu „åld”¹⁹.

Ovde bi vredelo napraviti i kraću analizu. Naime, pominjanje članova porodice u cilju povređivanja sagovornika, to jest korišćenje „posrednog vređanja” (Hajdu 2018: 73–74), moguće je, zaključili bismo, samo u slučaju da su ispunjena dva osnovna uslova. Prvi jeste postojanje kognitivnih kulturnih modela koji će tim izrazima biti prekršeni, odnosno kojima će se istaći postojanje tradicionalno nepoželjnih osobina vezanih, u ovom slučaju, za ženu (npr. pomenuta povećana seksualna aktivnost, *puttana*, *hora* (kurva)). Takvi izrazi, dakle, postoje i u švedskom i u italijanskom jeziku. Da bi se, međutim, neko uvredio povezivanjem nekog od članova porodice (ovde majke) sa tim osobinama, potrebno je da bude ispunjen i drugi uslov: postojanje kognitivnih kulturnih modela (i vrednosti karakterističnih za „muška” društva) vezanih upravo za porodične odnose i položaj ženskih članova u njoj. Ukoliko takvi modeli ne postoje, dovođenje člana porodice u vezu s nepoželjnom osobinom neće biti poimano kao uvredljivo, već – kao što smo videli – kao detinjasto i primitivno. Drugim rečima, posredno vređanje *preko* člana porodice neće postojati u svakodnevnoj jezičkoj upotrebi izvornih govornika. Budući da takvu praksu u švedskom jeziku odista ne nalazimo, možemo zaključiti da u ova dva društva postoje razlike upravo na ovom nivou: u kognitivnim kulturnim

¹⁷ Doslovno „dete kurve”, kurvin sin.

¹⁸ www.ord.se; www.lexin.nada.kth.se i dr.

¹⁹ www.svenska.se; ålderdomlig – starinski, arhaičan

modelima koji se odnose na ženu, na to kako se ona poima u društvu, i to, pre svega, kroz sliku, položaj i ulogu u porodici. Ovo potvrđuje i položaj ova dva društva na pomenutoj skali indeksa MAS.

5. Zaključak

Ostaje, stoga, da zaključimo da se u Italiji – i pored manje prisutnosti tradicionalnih kulturnih modela *žene domaćice* i *majke svetice*, usled nezaustavljivog procesa emancipacije žena i njihovog afirmisanja u svim sferama društvenog delovanja, te jačanja seksualnih sloboda, posebno u poslednjih 50 godina – ipak zadržala kolektivna svest o pogledu na ulogu žene unutar porodice. Kao što smo videli, italijansko društvo i dalje je pozicionirano veoma visoko po MAS-u (70/100), dok se švedsko nalazi na samom dnu te liste, sa ubedljivo najmanjim indeksom (5/100).

Iako je rigidno ponašanje prema pomenutim kulturnim modelima iščezlo, naročito kada je reč o razvijenim sredinama italijanskog poluostrva, jaka ukorenjenost nekadašnjih poželjnih oblika ponašanja vezanih za ženu – kojih su govornici, kao kognitivnih kulturnih modela, po definiciji nesvesni, ali po kojima svakodnevno delaju (v. D'Andrade 1987: 113–114, Hutchins 1980: 12) – reflektuje se u velikoj meri i danas. O tome eksplicitno svedoče jezički izrazi u kojima se vređaju ženski članovi porodice. Ovakve izraze pripadnici italijanskog društva osećaju kao visoko uvredljive, čime se, s jedne strane, potvrđuje postojanje poželjnog, odnosno nepoželjnog ponašanja vezanog za pripadnice italijanske populacije. S druge strane, međutim, nužno je postojanje modela položaja i uloge majke u životu i porodici, čijim kršenjem se upravo i dolazi do uvredljivog efekta. Takav model u italijanskom društvu i dalje postoji, dok je u švedskom društvu zamenjen modelom ravnopravnosti, nezavisnosti i slobode pojedinca. Nepostojanje neophodnog kognitivnog kulturnog modela vezanog za majku u švedskom društvu, stoga, onemogućava posredno vređanje pominjanjem ovog člana porodice, jednako kao i isticanje bilo kog drugog, budući da ista pravila ponašanja važe za oba pola, što je jedna od glavnih karakteristika „ženskih“ društava).

Stoga možemo da zaključimo da je jezik na najbolji način potvrdio i dalju prisutnost kognitivnih kulturnih modela vezanih za ženu i za to kako se ona poima u današnjem italijanskom društvu, odnosno porodici, ali i nepostojanje takvih modela u švedskom društvu, praćeno nepostojanjem uvredljivog efekta posrednog vređanja.

Literatura

- Barbagli, M. (1984.) *Sotto lo stesso tetto. Mutamenti della famiglia in Italia dal XI al XX secolo*, Bologna: Il Mulino.
- Berggren, H. & L. Trägårdh. (2012.) *Social Trust and Radical Individualism. The Paradox at the Heart of Nordic Capitalism*. In: Rembe, A. & K. Persson (Eds.): *The Nordic Way*. Stockholm: Swedish Institute, pp. 13–29
- Brown, Penelope. (2006.) *Cognitive Anthropology*. In: Jourdan, C. & Kevin Tuite (Eds.): *Language, Culture, and Society*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paolo: Cambridge University Press, pp. 96–115
- Capuano, R. G. (2007.) *Turpia. Sociologia del turpiloquio e della bestemmia*. Milano: Costlan editori.
- D'Andrade, Roy. (1984.) *Cultural meaning systems*. In: R. Shweder and R. LeVine, (eds.): *Culture Theory: Essays on Mind, Self, and Emotion*, Cambridge, England: Cambridge, University Press, pp. 88–119
- D'Andrade, Roy. (1987.) *A folk model of the mind*. In: Quinn, N. (ed.): *Cultural models in language and thought*. Cambridge, New York, Newrochelle, Melbourne, Sydney: Cambrigde University Press, pp. 112–150
- Demorgon, Jacques and Molz, Markus. (1996.) 'Bedingungen und Auswirkungen der Analyse von Kultur(en) und interkulturellen Interaktionen', in Thomas, Alexander (ed) *Psychologie interkulturellen Handelns*, Göttingen: Hogrefe, Verlag für Psychologie
- Filipović, Jelena. (2009.) *Moć reči. Ogladi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević
- Florin, Christina. (2001.) "Kvinnorörelsen" på 1960-talet. U: R. Frangeur (Ed.): *Gråt gärna – men forska. Rapport från konferensen 6–7 mars 2001 om kvinnorörelse och kvinno/genusforskning*. Linköping: Forum för kvinnliga forskare och kvinnorforskning, Linköpings universitet, pp. 38–40
- Frangeur, Reneé. (2001.) *Mellankrigstidens kvinnorörelse och kampen för de gifta kvinnornas rätt till yrkesarbete*. U: R. Frangeur (Ed.): *Gråt gärna – men forska. Rapport från konferensen 6–7 mars 2001 om kvinnorörelse och kvinno/genusforskning*. Linköping: Forum för kvinnliga forskare och kvinnorforskning, Linköpings universitet, pp. 32–35

- Gillert, Arne et al. (2005.) *T-kit Interkulturalno učenje*. Beograd: Council of Europe Publishing
- Guerrieri, D. *La donna in famiglia. Sopravvivenza di condizionamenti socio-culturali*. Neobjavljena doktorska teza preuzeta sa stranice http://www.corem.unisi.it/bibliografia/saggi/guerrieri-la_donna_in_famiglia.pdf
- Hajdu, D. (2018.) *Pragmatična ekvivalencija izraza sa konotativnim značenjem u švedskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet
- Hedvall, B. (2012.) *Nordic Gender Equality*. In: Rembe, A. & K. Persson (Eds.): *The Nordic Way*. Stockholm: Swedish Institute, pp. 41–50
- Hofstede, Geert. (1984.) *Culture's consequences. International differences in work-related values*. Second abridged edition. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publishing
- Hofstede, G, G. J. Hofstede, M. Minkov. (2010.) *Cultures and organizations. Software of the mind. Intercultural cooperation and its importance for survival*. New York, Chicago, San Francisco, Lisbon, London, Madrid, Mexico City, Milan, New Delhi, San Juan, Seoul, Singapore, Sydney, Toronto: McGraw Hill.
- Hutchins, Edwin. (1980.) *Culture and inference*. Cambridge, MA: Harvard university press.
- Karlsson Sjögren, Åsa. (2006.) *Männerna, kvinnorna och rösträtten: medborgarskap och representation 1723–1866*. Stockholm: Carlsson
- Klajn, I. (1997.) *Italijansko-srpski rečnik*. Beograd: Nolit.
- Lundqvist, Åsa. (2013.) *Att reformera välfärdsstaten – ett historiskt perspektiv på den aktiva arbetsmarknadspolitiken och kvinnors förvärvsarbete*. U: *De första 100 åren – svensk välfärdspolitik mellan historia och framtid. Rapport från forskarseminariet i Umeå*. Stockholm: Försäkringskassan, pp. 21–36
- Manns, Ulla. (2001.) *Den första vågen: En översikt om svensk kvinnorörelse fram till rösträtten*. U: R. Frangeur (Ed.): *Gråt gärna – men forska. Rapport från konferensen 6–7 mars 2001 om kvinnorörelse och kvinno/genusforskning*. Linköping: Forum för kvinnliga forskare och kvinnorforskning, Linköpings universitet, pp. 20–24
- Moderc, S., Barbi, M. (2017.) *Italijanski vulgarizam „CAZZO“ i njegovo prevođenje na srpski jezik*. *Živi jezici*, 37 (1).
- Niculescu, Alessandro. (1974.) *Strutture allocutive pronominali reverenziali in italiano*, Firenze: Olschki.

Quinn, N. & D. Holland. (1987.) *Culture and cognition*. In: Quinn, N. (ed.): *Cultural models in language and thought*. Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, pp. 3–40

Quinn, Naomi. (1997.) *The mainstreaming of cultural models*. Paper delivered at the plenary session: Psychological Anthropology: State of the Art, at the 1997 biennial meeting of the Society for Psychological Anthropology, Oct 9–12, San Diego.

SCB: Statistiska centralbyrån. (2012.) *På tal om kvinnor och män*. Örebro: Statistiska centralbyrån

Internetski izvori :

<http://www.novecento.org>

<http://www.toscanaoggi.it>

<http://www.istat.it>

<https://www.cirsde.unito.it>

www.svenska.se

www.saob.se

www.lexin.nada.kth.se

Summary

THE INFLUENCE OF DOMINANT COGNITIVE CULTURAL MODELS AND VALUES ON INVECTIVES CONNECTED TO THE FIGURE OF MOTHER IN SWEDISH AND ITALIAN LANGUAGE

The goal of this paper is to examine the influence of the ruling cognitive cultural models regarding the position of female family members (above all that of a mother) in Swedish and Italian society on the offensive expressions in Swedish and Italian language. The theory of cognitive cultural models, together with the model of mental programming, is therefore the frame and the starting point for the analysis. The main hypothesis was that the different cultural models in these two societies directly influence the themes of offensive expressions in their respective languages. The empirical research is based on qualitative interviews with native speakers of Swedish and Italian, and the received data is subjected to descriptive analysis. The data is broadened with synonymous expressions that are in active use, as found in the dictionaries. The results have shown that the in these two languages there is a clear difference in the practical use of expressions mentioning one's mother with the goal of offending indirectly – in Italian they exist while in Swedish they do not. With the analysis we hope to have proven that this in fact corresponds with the existence of a desirable model of behavior defining the role of a woman (mother) in life and family in Italian society, and breaking of said model results in the offensive effect of certain expressions still in everyday use in Italian language. On the other hand, such a model does not exist in the Swedish society, rendering similar expressions pointless and subsequently non-existent in the modern Swedish language.

Keywords: cognitive cultural models, woman/mother, offensive expressions, Swedish language, Scandinavian linguistics, Italian language, Italianistics